

összefüggésre hívja fel a figyelmet. Kiváltképpen tanulságos az, amit a Válaszról, majd amit az ötvenes évek elejének kiadói mechanizmusáról ír. Fontos adalékokat közöl 1955–56 irodalompolitikájáról is.

*

Az irodalom egyik alaptörvénye, hogy egy műfaj létjogosultságát minden egyes alkalommal újra kell igazolni. Kabdebó igazolta műfaját, – és igazolta önmagát is. Hatalmas terjedelmű monográfiájának egyik nagy erénye, hogy jól olvasható. Az angolszász művekhez hasonlít ebben, és szerencsésen különbözik a francia *thèse*-ektől. A felhalmozott óriási anyag elrendezése mintaszerű. Az erudíció sohasem válik a megértés és az olvasói élmény akadályává, noha az ő erudíciója valóban mintaszerű. Kabdebó napra lebontva ismeri Szabó Lőrinc életét. Amit Bóka az *Őszi napló*ban elmondott önmagáról, – hogy Ady életét jobban ismerte, mint maga Ady – elmondható Szabó Lőrinc monográfusáról is.

Kabdebó szinte sohasem törekszik Szabó Lőrinc és az olvasó közé. Nem oktatja sem a

költőt, sem az olvasót. Verselemzései vagy inkább versmagyarázatai mindig mértéktartóak, józanok. Hűséges, hősét szenvedélyesen szerető, és mégis távolságot tartó krónikás, aki egy nagy költőt teljes problematikusságában mutat be.

Szabó Lőrinc kamaszkorom óta kedvenc költőm. Túl azon, amit az összes versek bármilyen gondos olvasása is adhat, az életmű problematikusságára Kabdebó Lóránt figyelmeztetett. Azaz, amikor minden látványosság nélkül a mikrofilológia teljes fegyvertárával regényszerű elevenséggel bemutatta a költőt, aki a század egyik nagy életregényét alkotta meg, az olvasót is elgondolkodtatja saját vonzalmairól. Valaha a neves amerikai liberális kritikust, Leonard Trillinget is foglalkoztatta a kérdés: azok a költők, akiket leginkább becsült, politikailag az ellentáborba tartoztak. Yeatsre és T. S. Eliotra gondolt, akiket a mai angolszász kritika egyik vonulata kertelés nélkül reakciósnak nevez.

Kabdebó Lóránt könyvét a magyar irodalomtudomány egyik kiemelkedő teljesítményének tartom.

Ferenczi László

THOMAS MANN ÉS MAGYARORSZÁG – NÉMETÜL ÉS MAGYARUL

Thomas Mann und Ungarn. Essays, Dokumente. Bibliographie. Mit einer einleitenden Studie herausgegeben von Antal Mádl und Judit Győri. Bp. 1977. Akadémiai K., 693 1, illusztr. – Thomas Mann és Magyarország. [Dokumentumgyűjtemény.] Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Mádl Antal, Győri Judit. Bp. 1980. Gondolat K. 412 1., 16 t.

Ma már bizonyosan tudjuk, hogy századunk magyar irodalmának egyik legfontosabb világ-irodalmi kapcsolata az a hosszú, több évtizedes, kölcsönösen megtermékenyítő és nagy hatású viszony, amely a magyar szellemi életet Thomas Mannhoz fűzte. E kapcsolat fényében tarthatatlan az a minduntalan visszatérő, már-már közhelyszámba menő vád, miszerint a magyar irodalom, főleg a század első felében – ha kiemelkedő alkotóiban nem is, de átlagos tömegbázisában – szinte provinciálisan elszigetelődött, elzárkózott minden kívülről jövő irányzat, áramlat, eszme, egyetemes gondolat elől. Thomas Mann és a magyar szellemi-irodalmi élet kapcsolatának most megjelent terjedelmes dokumentumkötete fényesen cáfolja ezt a nyilvánvaló téveszmét; bebizonyítja, hogy a XX. századi Európa egyik legkorszerűbb művészt, leg-

egyetemesebb gondolkodóját, a humánus etikájának kérlelhetetlen hirdetőjét szinte pályája kezdetétől értő szemek figyelték magyar földön is, és a magyar szellemi élet az íróval együtt fejlődve, mélyülve képes volt eljutni a faszizmus ellen bátran szembeforduló harcoss humanista magányos küzdelmének vállalásáig, sőt bátorításáig, és fel tudott nőni a Mann által deklarált eszményi etikai-társadalmi feladatok megértéséig és hirdetéséig. Budapesti látogatásai, felolvasó estjeinek fokozódó, végül a politikai tüntetés határát is súroló népszerűsége, a művészi hatáson messze túlmutató sikere az író egyre növekvő tömegbázisát, széles értelmiségi körben hódító példáját jelzi. Egyre szélesedő olvasótáborának Mann humanizmusa, morális példája, eszmei magasrendűsége jelentette és jelenti ma is a korszerűséget, az emberséget, a

művészi tevékenység legmagasabbrendű lehetőségeit, a művészetet magát.

Thomas Mann magyar kapcsolatai rendkívül széles körűek, történetük egy fél évszázadot ölel át, teljes áttekintésük egyetlen mű keretében szinte lehetetlen. E kapcsolat a komparatiztika szinte minden területére kiterjed; magyar barátai-val, ismerőseivel folytatott kiterjedt levelezésére, hatszori magyarországi látogatására, a magyar irodalomhoz fűződő széles körű kapcsolataira, műveinek magyar fordításaira és kiadásaira, a műveiben fellelhető magyar vonatkozásokra, motívumokra, a Magyarországon róla kialakított kép változásaira, fejlődésére, eszmei, esztétikai vonásaira, a magyar irodalomra gyakorolt hatására, művészetének hazai párhuzamaira, és nem utolsósorban a műveit elemző magyar filológiára. E szerteágazó kutatások jelentős állomásukhoz érkeztek el a jelen kötettel, jóllehet korántsem fejeződtek be. Ellenkezőleg, a magyar komparatiztikai filológia e fontos alkotása – nevezhetjük bizvást alapműnek – további kutatások előtt nyit kaput, számtalan termékenyítő impulzust ad az összehasonlító vizsgálatok számára. Mann magyar kapcsolatainak kutatása évtizedekkel ezelőtt kezdődött. Elszórt kezdemények (Réz Pál, Halász Előd, Sós Endre) után Györi Judit könyvében (*Thomas Mann Magyarországon*, 1968.) már nagyjából együtt volt az a dokumentumanyag, amely csaknem egy évtizeddel később impozáns kötetben jelent meg németül (*Thomas Mann und Ungarn*, 1977.). A Gondolat Kiadó most megjelent válogatása ennek a kötetnek egy részletét, a dokumentumok fejezetét teszi közzé magyarul. A két gyűjtemény szerkesztői ugyanazok: Györi Judit, aki évtizedek óta áldozatkész kutatója Thomas Mann magyar kapcsolatainak, és Mádl Antal, Thomas Mann egyik legavatottabb értelmezője; kettejük munkáját dicséri a témakör minden eddigénel teljesebb feltárása.

A dokumentumok között az első írás 1904-ből, az utolsó Thomas Mann halála alkalmából, 1955-ből való. A kettő között több történelmi korszak, egy nagy író hatalmas fejlődési íve, és egy társadalom szellemi életének hullámzó változatossága található. Elejétől a végéig elolvasva hallatlanul izgalmas, regényes kor- és irodalomtörténeti dokumentum. Thomas Mann és a magyar kultúra kapcsolata nemcsak azért tanulságos és fontos számunkra, mert benne századunk egyik szellemi óriása tekinti egyenrangú partnernek a magyar progresszív értelmiséget, hanem azért is, mert mintegy kettős

tükörben, látható benne a Mann fejlődéséhez viszonyuló, harcos progresszivitásához felnövő magyar szellemi élet, és az ebben a légkörben magát mindig jól érző, vissza-visszatérő író, és e kettő kölcsönösen áthatja egymást. Mann magyar kapcsolatainak legfontosabb részét budapesti látogatásai jelentik: hatszor járt nálunk, mindannyiszor fűződik látogatásához valami nevezetes esemény. Első látogatása során megismerkedett Kosztolányival és Rippl-Rónai Józseffel (az előbbiből szinte barátságának is nevezhető kapcsolat fejlődött), másodjára, már az I. világháború után Lukács József házának vendége, és ekkor ismerkedik meg Móricz Zsigmonddal és Bartók Bélával. Legfontosabbak a harmincas évek egyre harcosabb antifasiszta írójának látogatásai: 1935-ben botrányos körülmények között csak három napra kap beutazási engedélyt az emigráns író, 1936-ban a Népszövetség konferenciáján hangzik el híres beszéde a harcos humanizmus szükségességéről (érdemes lenne egyszer erről a konferenciáról bővebben írni, hisz kevésbé köztudott, hogy a félfeudális, Hitler-barát Magyarország olyan konferenciának adott otthont, ahol az európai szellemi élet nagyságai vettek részt; Paul Valéry, Karel Čapek, Huizinga, Duhamel, Bartók, Kerényi, Szent-Györgyi Albert, Eckhardt Sándor), 1937-ben, utolsó, rövid látogatására a Szép Szó hívja meg, és ekkor születik József Attila halhatatlan verse. A dokumentumokból kirajzolódik a kép, mit látott Thomas Mannban a magyar szellemi élet az idők során. Első látogatásakor még konzervatív, nacionalista író, aki a polgári értelmiség válságának konfliktusait, életérzéseit fogalmazza meg. A világháború után már a Varázshegy írója érkezik hozzánk, az a regényé, amely talán mindmáig a legnagyobb hatást gyakorolta a magyar szellemi életre. Ám ekkor még őrzi apolitikusságát, a hivatalos Magyarország még igényt tart barátságára, és fogadja is, de már ekkor elsősorban Móriczra kíváncsi. Hosszú az út még odáig, amíg a Népszövetség küldötteként nem a magyar kormány fogadását választja, hanem Bartók Béla társaságát. A harmincas években a Hatvány-család vendége, és ekkor már szinte forradalminak hat a megjelenése, és minden megnyilvánulása. Pedig nem lázít, népszövetségi beszédét kivéve felolvasóestjein kizárólag művészi témákat választ, tartózkodik a politikai nyilatkozatoktól, mégis érti mindenki, mit jelent 1935-ben Wagner-beszéde, 1936-ban a József-részlet és a Freud-előadás, 1937-ben a Lotte-felolvasás. Minden

előadása a szellem rejtett tünetése a reakció ellen, mindmegannyi közvetett támadás a faszizmus ellen, az egyetemes és német humanizmus védelmében, annak legnagyobb és legmagyszerűbb hagyományait felidézve. Nem minősítheti méltóbban más a magyar értelmiséget, mint hogy világosan értették Mann szándékát, és reagálásaikban ki is fejezték, mennyire együtt lélegeznek a nagy író eszméivel, és lelkesen példájuknak tekintik a kor talán legnagyobb humanistáját. A két világháború közötti Magyarország széles értelmiségi rétegeinek Thomas Mann volt a példaképe, és ez nem kis dolog. Nemcsak József Attila verse, Lukács György tanulmányai, de Kosztolányi Dezső művei, Bálint György hallatlanul élesszemű cikkei, Karinthy Frigyes, Zsolt Béla, és az épp 1937-ben Mannról nyilatkozó Babits Mihály írásai fontos részei a progresszív magyar publicisztikának. A kapcsolat kölcsönös volt: Thomas Mann mindvégig rokonszenvvel kísérte a magyarországi eseményeket, meleg hangú recenziót írt Balázs Béla és Kosztolányi Dezső regényéről, szót emelt Lukács György, Hatvany Lajos és a Sallai–Fürst per vádlottai érdekében (ez utóbbi után a korlátozott magyar rendőrség külföldi kommunistaként nyilvántartásba vette), tiltakozott a magyarországi zsidóüldözés ellen.

Az olvasó óhatatlan reakciója a két kötet birtokában az összehasonlítás; mit mentett át a rövidített kiadás az eredeti német nyelvűből, mennyiben tud teljes képet adni témájáról. Tartunk tőle, hogy a német nyelvű kötet túlságosan magasra helyezte a mércét, és ahhoz képest a mintegy harmadára rövidített magyar nyelvű változat óhatatlanul csonkának hat. Nyilvánvaló, hogy a korábbi teljes kiadás első-sorban a külföld számára készült, amely végre megismerhette belőle nemcsak Thomas Mann magyar kapcsolatainak eddig itthon is jórészt ismeretlen történetét, hanem képet kaphatott a magyar Mann-filológia rangos eredményeiről, és egy minden eddiginél teljesebb Mann-recepció-bibliográfiát is kézhez kaphatott. E két utóbbi szándékosan hiányzik a magyar nyelvű változattól, amely első-sorban a szélesebb hazai olvasóközönségnek készült, ennek megfelelően joggal tekintettek el a szerkesztők a szaktudósok számára készült bibliográfia megismétlésétől, és elvben igazuk volt, amikor a magyarul másutt hozzáférhető irodalomtudományi tanulmányokat, esszéket elhagyták a magyar szövegből. Más kérdés, hogy már a német nyelvű kötetben néhol tisztázatlannak látszott az esszé

és dokumentumok elkülönítése (Bálint György két írása például az esszék között, a többi a dokumentumok között kapott helyet, és sajnálatosan kisebb súlyúra sikeredett Lukács György tanulmányírói szerepe egyetlen írásával, ami még akkor is kevés, ha tudjuk, hogy Thomas Mann-tanulmányai németül is hozzáférhetők, de az nem ugyanaz, mint egyetlen kötetben összefüggésiben látni az egész komplexumot). A dokumentumok között nem találunk recenziókat, csak Mann egész emberi–művészi lényét érintő reflexiókat, a szerkesztők a könyvismertetések nagy részéről kénytelenek voltak lemondani, hisz azok több kötetet tölthetnének meg. Kompromisszumos megoldásként a német nyelvű kötet a legjelentősebb recenziókat (Nagy Lajos, Halász Gábor) esszének „nevezi ki” és így becsempészi anyagába. A magyar nyelvű változat azonban elhagyta az esszéfejezetet, és így számos nagyszerű mű szorult ki a kötetből. (Egyetlen kivételként Gyergyai Albert novellaformájú esszéjének egy részlete került át a dokumentumok közé.) Am ahogy néhány recenzióval már eredetileg is kivételt tettek, és dokumentumnak tekintették, szívesen láttuk volna a magyar nyelvű kiadásban is Nagy Lajos, Halász Gábor írásait, Bálint György többi cikkét, amelyek meghatározó hatással voltak a magyar Mann-kép alakulására. Tudjuk, hogy a szerkesztők a dokumentumok válogatásakor a bőség zavarával küzdöttek, mégis szívesen láttunk volna néhány sort Szerb Antaltól, és azt is sajnáljuk, hogy Márai Sándor érzékeny cikkei, melyekre Mann is utalt naplójában (215. l.) – sejtethetően nem a szerkesztők akaratából – kimaradtak a kötetből. A dokumentumok egyébként a német nyelvű kiadáshoz viszonyítva örvendetesen megszorodtak. Három kisebb írás kimaradt ugyan (ezek közül Ignóus Pál cikkét sajnáljuk), ám 36 friss dokumentummal bővült a kötet, köztük az azóta kiadott Thomas Mann-napló Magyarországra vonatkozó részleteivel, több érdekes levéllel, és filológiai szenzációkén: néhány olyan írással, amelyek magyar lapokban jelentek meg Thomas Mann tollából, és amelyeknek német eredetije ez idejűleg nem ismert (*Európa jövője, Hiszek a demokráciában*). Sajnálatos, hogy a Kerényi-levelezés teljes mértékben kimaradt a kötetből, amit még az sem indokol, hogy korábban már megjelent összegyűjtve, hisz az a kötet (németül 1945-ben, magyarul 1948-ban) a hazai átlagolvasó számára alig hozzáférhető. A teljes képet kiegészíthette volna a jobboldal támadásainak, értetlen megnyilvánulásainak néhány adaléka is.

De hát a hiányok tetszés szerint szaporíthatók lennének, hisz újabb vastos köteteket tölthetnénk a teljes anyag (a bibliográfia 1764 tételének csaknem háromnegyede a szekunder-irodalom). Engedjessék meg még egy észrevétel a két változat kapcsán. A német nyelvű kötet ötven lap terjedelmű alapos bevezető tanulmánya helyett a magyar kiadás mindössze egy 15 lapos vázlatos előszót közöl, sajnálatos helytakarékosági okokból. Kétségtelen viszont, hogy az időrendi táblázat jóval bővebb, részletesebben dokumentált a magyar kiadásban, és ez örvendetes tény.

A publikált dokumentumok kapcsán jócskán akad még tennivalója a filológiai kutatásnak, sok részletkérdés vár még tisztázásra (pl. Thomas Mann és Lukács György első találkozásának körülményei és időpontja. József Attila versének első fordítója, énekelt-e Basilides Mária 1936-ban), és bizonyára akad még lappangó dokumentum is. A szerkesztők hatalmas és hozzáértő munkáját dicséreti, hogy az összkép így is teljes, Thomas Mann és Magyarország kapcsolatának minden fontosabb összetevője és részlete hitelesen rajzolódik elénk. Örömmel nem csökkenti a néhány nyomdai tördelési és elírási hiba (161., 242., 331., 367., 1), de jelentősen csökkenti a hevenyészetten összeállított, hiányos névmutató. Néhány név mellett nincs szám (Hermann Bang, Adolf Bartels), néhány név, bár szerepel a mutatóban, kötetbeli előfordulásának csak egy részére utal (S. Fischer többször előfordul Bródy Sándor cikkében is, ám a névmutató ezekre a lapokra – 31–33 – nem utal). Mann az egyik interjúban beszél gyermekei-

ről, Erikáról, Golórol és Klausról (75. l.) ám erről a névmutató nem látszik tudni. Tisztázatlan, és számunkra érthetetlen a névmutató annotálásának elve. Néhol a szöveg közül megjegyzéseket, ezeket a névmutató is átveszi (159. l.), többnyire azonban csak a névmutatóban magyaráznak meg neveket. Ez viszont többnyire felesleges. Miért kell megmagyarázni Adorno, Döblin, Leonhard Frank, Erich Kästner vagy Hans Sachs nevét, és miért nem Paul Ernstét, Huizingáét, Keyserlingét vagy Spenglerét, nem értjük. Miért szükséges magyarázat Arnold Zweighez és miért nem Stefan Zweighez? Vagy a másik végleten megmagyarázzák, ki volt Goebbels, de Göringet már nem. És ha a német nevek bőséges magyarázatánál el tudjuk fogadni azt a sejtett érvet, hogy a kötet a magyar átlagolvasónak készült, a magyar nevek esetében ez már nem helytálló, sőt a zavaró következetlenség itt is tapasztalható. (Halász Gábor, Ignóus Pál, Lengyel Menyhért, Márai Sándor, Zsolt Béla, illetve Bethlen István, Hóman Bálint neve magyarázatot kap, de Eckhardt Sándor, Fejtő Ferenc, Fenyő Miksa, Mannheim Károly, illetve Jankovich Béla neve nem.) A dokumentumokban személyesen is szereplő neveknel (Kerényi Károly, Halasi Fischer Ödön) a magyarázat feleslegesnek látszik. Az élő szereplőket láthatóan nem magyarázza a névmutató, de akkor miért áll annotáció Gál István, Méliusz József vagy Cs. Szabó László neve mellett? Ez a rendkívül alapos filológiai kutatásokon alapuló, irodalomtörténeti szenzációkban sem szűkölködő könyv megérdemelné egy jobb névmutatót.

Lichtmann Tamás

*

Esopus fabulái Pesti Gábor szerint. A kötetet válogatta, szerkesztette, magyarázó és szójegyzetekkel ellátta, az utószót készítette Ács Pál. Bp. 1980. Magvető K. 292 l. (Magyar Hírmondó)

Pesti Gábor is régi irodalmunk azon alakjai közé tartozik, akikről sokszor beszélünk, s úgy tűnik, hogy irodalomtörténeti helyüket és szerepüket már eléggé pontosan meghatároztuk. Szerzőnk három művét ismerjük, az esopusi fabulák fordítását (1536), a négy evangélium fordítását (1538), és a Murelius-féle szótár magyar nyelvű kiegészítését (1538). Munkáiból kitűnő fordítási programja, s az előszavaiban is kifejtett erasmusi elvek egyaránt a magyar erasmisták második nemzedékének tagjai (Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János) közé sorolják. Irodalomtörté-

nészeink mindehhez még azt fűzik hozzá, hogy noha nem olyan filológiai ambícióval és tudással fordított, mint Sylvester, de magyarsága szebb, érzékletesebb, könnyedebben folyó, mint két társáé. Kiemelik még azt is, hogy Pesti Gábor az első, aki magyar nyelvű szépirodalmi könyvet először nyomtat ki. Ugyanakkor, ha a Pestiről szóló szakirodalomban keressük, meglepve tapasztaljuk, hogy meglehetősen szűkös. Pedig Ács Pál kötetzáró tanulmánya megmutatja, hogy érdemes Pestivel külön is foglalkozni, s legalább egy ilyen szintű összefoglaló tanulmány megírása már nagyon is időszerű volt.

Pesti életéről ha keveset tudunk is, nem tartozik a rejtélyes sorsú íróegéniségek közé. Ács Pál az eddigi eredményeket és a származásról szóló vitákat összegezve, felhasználva Kubinyi